

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Bu Coğrafyanın Paganistleri

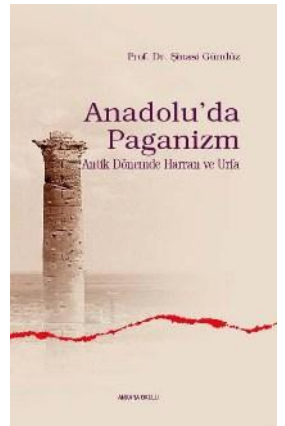
Anadolu'da Paganizm, Antik Dönemde Harran ve Urfa

Prof. Dr. Şinasi Gündüz

Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, 144 s.

Kuzey Mezopotamya denilince, Türkiye'de yaşayan insanların pek çoğunun aklına Harran ovası ve GAP gelecektir. Türkiye'nin en büyük enerji ve tarımsal yatırımı olan GAP'ın bölge ve ülke için önemli olduğu ve bölgenin çehresini değiştireceği/değiştirmekte olduğu bir vakıadır. Yıllardır suya hasret topraklar suyla birlikte aynı zamanda kavurucu sığağa direnmeye çalışan yemyeşil meyve ağaçlarıyla da tanışmaya başlamıştır. Kimbilir belki 5-10 yıl sonra ovanın büyük bir bölümü meyve fidanlarıyla kaplanır. Tarih boyunca iki nehir arasında kalan bu bölge yerleşime elverişliliği ve geniş tarım alanlarıyla insanlar için bir cazibe merkezi olmuşlardır.

Ancak bölgenin tek özelliği bu tarımsal yapısı değildir. Bölgeyi asıl önemli kılan içinde bulunan ve kendi tarihlerinde birer kültürel merkez olma özelliği taşıyan tarihi şehirleridir. Bu önemli şehirlerden ikisi

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
cilt 6 sayı 1 Ocak – Nisan 2009

bugün de hala bölgenin en önemli şehirlerinden birisi olan Urfa ile şimdilerde küçük bir kasaba görüntüsündeki Harran'dır.

Urfa'ya nazaran çok daha eski bir yerleşim yeri olan Harran'ın tarihte ilk olarak kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinememekle birlikte MÖ üçüncü bin yılın ilk yıllarından itibaren Mezopotamya'nın güneyinde yer alan Sümerlilerin Ur şehriyle birlikte Ay kültürünün merkezi konumunda olduğu bilinmektedir. Nitekim Sin, Nikkal ve Nusku'l'a ev sahipliği yapan Ehulhul (e-hulhul)'un kuruluşu MÖ üçüncü bin yılın ortalarına (MÖ 2400-2300) dayanmaktadır.¹ Edessa, Orhay ya da bugünkü adıyla Urfa şehri MÖ dördüncü yüzyılda Seleukos hanedanı tarafından bir garnizon kenti olarak kurulan bir yerleşim yeridir. Kurulduğu tarihten itibaren Harran'ın gerek paganist kültüne ve gerekse siyasal konumuna ciddi anlamda rakip olan Urfa, MS üçüncü yüzyılda Kral VIII. Abgar'ın (öl. MS 212) Hıristiyan olması sonucunda MS III. yüzyıl başlarında Urfa ilk Hıristiyan site devleti olmuş ve "kutsal şehir" olarak anılmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm Harran'ın siyasal anlamda Urfa'nın gerisinde kalmasına neden olmuşsa da Harran önceden olduğu gibi asıl üstünlüğünü dinsel ve kültürel anlamda korumaya çalışmış ve paganist kültürünün yanı sıra felsefe okuluyla da bir merkez olma özelliğini özellikle 6. yüzyıldaki İslami döneme kadar sürdürmüştür. Harran, çok erken dönemlerde Hz. Ömer döneminde İslam topraklarına katılmış olmakla birlikte paganist yapısını Moğollar tarafından yıkıldığı 13. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.

Rakibi Hıristiyan Urfa'ya nispetle Müslümanlarla sıcak ilişkiye giren Harranlılar İslam devletlerinde iyi muameleyle karşılaşır- lar. Sahip oldukları kültürel zenginlik Müslümanların dikkatini çeker ve Müslümanlar Harran'ın felsefi birikiminden istifade eder- ler. Harran, İslam dünyasına yaptığı etki kadar aynı zamanda Müslümanlardan da ciddi anlamda etkilenir ve Ortaçağda Harran

¹ Jamie Robert Novotny, *Ehulhul, Egipar, Emelamana, and Sin's Akitu-House: A Study of Assyrian Building Activities at Harran*, (A thesis for the degree of Doctor of Philosophy), Middle Eastern Civilizations University of Toronto, Toronto – Canada, 2003, ss.2-5.

paganizmde monoteist eğilimler görülür. Kuşkusuz monoteist eğilimlerin tek etkeni Müslümanlar olduğunu söylemek zor ancak İslam'ın etkisi de yadsınamaz.

Harran ve Harran'ın dinsel geleneği üzerine her ne kadar klasik İslami kaynaklarda atıflar bulunsa da günümüzde yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu, Kanada'ya varana kadar bazı batı ülkelerinde yapılmıştır. Şehristani, Mesudi, İbn Nedim gibi İslam alimlerinin onca ilgisine karşın sonraki dönemlerde Harran adeta Urfa karşısında kaybettiği kültürel ve siyasal üstünlüğüyle birlikte ilgisizliğe terk edilmiştir. Harran kültürünün önemli mekanlarından olan Soğmatar harabeleri bu ilgisizlik sonucunda unutulmuş ve yine batılılarca adeta yeniden keşfedilmiştir. Bu keşfin bir nişanesi olarak da Soğmatardaki mağaraya, burasıyla ilgili ilk araştırmaları (1906'da) yapan H. Pognom'un adı verilir: "Pognom mağarası". Günümüzde tekrar kısmen turistik gerekçelerle kısmen bilimsel kaygularla Harran'la ilgilenilmeye ve Harran'ın tarihi, sosyal ve kültürel yapısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. 2006 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen Harran Okulu Sempozyumu yöreye ilgilenen araştırmacıları buluşturmasının yanı sıra farklı bilim dallarındaki araştırmacıların yöreden haberdar olarak ilgilenmelerini sağlamıştır.

Son yıllardaki Harran'a dönük güzel çalışmalar arasında öne çıkan bir çalışma da Şinasi Gündüz'ün "Anadolu'da Paganizm: Antik Dönemde Harran ve Urfa" adlı çalışmasıdır. Harran Sabiileri, Harran ve Urfa üzerine birçok makaleye imza atan yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda sempozyumda bildiriler sunan Gündüz bu çalışmasında salt Harran dinsel geleneğini ele almak yerine uzun dönemler boyunca birbirine rakip olan iki şehrin, Harran ve Urfa'nın paganist geleneklerini bir arada inceliyor. Urfa'nın Hıristiyanlığı ilk kabul eden site devleti olması ona tarihte farklı bir kimlik kazandırmış, Hıristiyanların kutsal şehirlerinden birisi haline gelmiş ve sanki paganist bir geçmiş yokmuş gibi bir algıya yol açmıştır. Gündüz'ün çalışması bu yönüyle Urfa'nın zamanla monoteist geleneklerle özdeşleştirilen paganist geçmişi ve kalıntıla-

rına ışık tutmaktadır.

Urfa ve çevresinde etkin olan Atargatis kültüründe kutsal göl/havuz ve buralarda yaşayan balıkların kutsallığı önemli bir yer tutmaktadır. Bugün de Urfa'da tarihsel olarak Hz. İbrahim'le ilişkilendirilmesi oldukça zor olan "kutsal balıklı göl" vardır. Atargatis kültürü hakkında detaylı bilgiler veren Gündüz, geleneksel balıklı göl inancını da inceleyerek okuyucunun sorgulama yapmasına imkan sağlamaktadır.

Anadolu'nun paganist geleneği şu ya da bu şekilde bazen kimlik değiştirerek bazen mahiyet değiştirerek farklı inançlar içinde yaşamını sürdürmektedir. Bu yüzden bölge ve paganist geçmiş üzerinde yapılan çalışmalar kendi inançlarımızı da daha iyi tanımamıza ve sorgulamamıza yardımcı olacaktır.

Üç bölümden oluşan eserinde Gündüz öncelikle Paganizm kavramı üzerinde duruyor. "Monoteist Gelenekler ve Paganizm" kısmında paganizmle monoteist gelenekler arasındaki ilişkileri incelerken bir sonraki kısımda geleneksel paganizmin özelliklerini ortaya koymaktadır. Harran ve Urfa'yı anlamak için hayati önem taşıyan Paganizm kavramını açıklamanın bir adım ötesine geçen Gündüz, son olarak "Neopaganizm" başlığı altında kurumsal dinsel geleneklere muhalefeti içinde barındıran, günümüzde ABD, Kuzey Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde görülen paganizm hareketini incelemektedir. Adeta Paganizmin Monoteizmin bir öncülüğü olduğunu savunan ilerlemeci din anlayışının bütün tezlerini altüst edercesine politeizmi/çok tanrıcılığı savunan bu akım mensupları Hıristiyanlık öncesi (özellikle Avrupa'daki) dinsel inanç ve ritüelleri ihya etmelerinin yanı sıra doğayla uyumu gözetten, bireysel özgürlükleri ve farklılıkları öne çıkaran, her tür dini kurumsallaşmanın karşısında duran tavırlarıyla dikkat çekmektedirler. Bu yönleriyle geçmişte Harran ve Urfa örneğinde olduğu gibi çok büyük paganist mabedler ve kült mekânları inşa eden öncüllerinden ayrılmaktadırlar.

Eserin ikinci bölümü Harran paganizmi ve son bölümü de an-

tik dönemdeki Urfa paganizmine ayrılmıştır. Küçük hacmine karşın oldukça dolu bir muhtevaya sahip olan eser bugün Anadolu'da oldukça yaygın olan ve batıl inançlar olarak adlandırılan birçok uygulamanın temelinin Eski Türk inançlarıyla birlikte Anadolu'nun eski pagan gelenekleri olduğunu göstermektedir.

Gündüz'ün dikkat çektiği önemli hususlardan birisi de çok erken dönemlerde Hıristiyan egemenliği altına giren Urfa'daki pagan geleneklerine karşı açılan savaştır. Hıristiyanlığın siyasal bir güç halinde topluma egemen olmasıyla farklı inançlara yasaklama getirilmesi ve farklı inanç mensuplarının zorla dönüştürülmesinin tarih boyunca dünyanın değişik yerlerinde görülen bir durum olarak karşımıza çıktığını ifade eden Gündüz, buna karşılık olarak Harran'daki Paganist geleneğin 13. yy.'daki Moğol istilasına kadar varlığını devam ettirdiğini belirtir.

Eser, Harran ve Urfa'nın dinsel geleneklerine dikkat çekici ve bölgenin önemini göstermekle birlikte bu eserin Anadolu'nun diğer paganist gelenekleri üzerine yapılan çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir. Eser üst başlığına bakıldığında sanki Anadolu'daki bütün paganist gelenekleri inceliyormuş izlenimi verse de alt başlığındaki "Urfa ve Harran" ifadesiyle konu sınırlandırılmış. Anadolu, Mezopotamya ve Ortadoğu merkezli gerek paganist ve gerekse monoteist ya da düalist dinsel gelenekleri hakkında yapılan çalışmalar son derece önem arz etmektedir. Kültürel birikimin ve senkretik yapıların açığa çıkarılması ve batıl inanç kabul edilen birçok inancın kökeninin görülmesi açısından bu çalışmalar önemlidir. Ve her şeyden önemlisi batılılardan daha fazla kendi yaşadığımız mekanların tarihi ve kültürel geçmişlerini öğrenmek için bu tarz güzel çalışmalara ihtiyacımız var.

Cengiz BATUK

(Y.Doç. Dr. OMÜ. İ.F.)